

Bolond Istók című műveit, met a magyarországi könyvkiadás szűklátó-körű irredenta politikája miatt a nagy magyar költő *akkor* nem kerülhetett volna másként a szélesebb szlovákiai magyar olvasó-rétegek kezébe. Az „Olcsó Könyvtár” mintájára tervezett füzet-sorozatból, sajnos, csak ez az egy jelent meg, de ez nem azon múltott, akiről beszélünk.

Végezetül: ha a csehszlovákiai magyar művelődés két háború közötti történetéről valóban *hű* képet akarunk kapni, igen gondosan kell ügyelnünk a *kronológiára* is. Ne csapjunk vissza 1937-ből 1922-be – Turczel könyvében számos ilyen esettel találkozunk. S ne hallgassuk el azt sem, hogy Győry és Darkó, a szóban forgó korszaknak két legjelentősebb szlovákiai magyar alkotója, *kinél* kezdte el Kassán a „Lehrjahré”-t.

Megjegyzéseinkkel semmi esetre sem akartuk kisebbiteni Turczel Lajosnak, a felkészült irodalomtörténésznek az érdemeit. Mindössze azt akartuk kijelölni, hol van még kutatni valója. Könyve így is igen tanulságos, hasznos, irodalomtudományunk látókörét tágító, jelentős munka. (Madách, 1977.)

SZIKLAY LÁSZLÓ

KÖLTŐK, ÍRÓK AZ ÍGY ÉLT . . . SOROZATBAN

1972-ben indult a Móra Kiadó azóta sikeres sorozata, az akkor megszűnt *Nagy emberek* élete helyett. Alapvetően általános iskolások számára (pontosabban: felső tagozatosoknak) készülnek darabjai. A kiadói szándék csak az irodalom témaköréből nézve is világos, olyan példaképeket állítani a tanulók elé, akik az emberi helytállás, küzdőképesség, célratörés, humanizmus, hazaszeretet és sok más egyéb téren követésre érdemeset tettek. Mindezt ún. népszerűsítő életrajz keretében feldolgozva, gazdag képanyaggal illusztrálva. Már előjáróban meg kell jegyezni, hogy a képeknek (kötetenként 80–100 körüli) nagyon fontos szerepe van. Megkockáztatható, hogy nem annyira a szöveg illusztrációi, hanem már-már önálló betétek, amelyek kitűnően idézik a kort, formálhatják a szemléletet. Ezzel azt is jeleztük, hogy a sorozat ötvözni törekszik az életrajz és a történelmi képeskönyv jellemzőit.

A műveknek végső soron kettős követelmény mércéjéhez kell alkalmazkodni, ami nyilvánvalóan megnehezíti a sorozatszerkesztő (F. Kemeny Márta) munkáját a szerzők kiválasztását illetően. A kötetekben érvényesülnie kell az irodalomtudomány újabb eredményeinek és szemléleti változásainak, ugyanakkor olvasmányosan, gyermekolvasók világá-

nak, szintjének megfelelően kell írni. Az eddig megjelent íróportrék bizonyítják, hogy a szerkesztői munka sikeres; neves írók, irodalomtörténészek, az ismeretterjesztés kiváló szakemberi készítettek az egyes darabokat. A szerzői feladatokról Tüskés Tibor summázata mond a legtöbbet: „A mi feladatunk, megismerni (Zrinyi – L. A.) életét a maga valóságában, s életéből megérteni a bennünket gazdagító értékeket.”

A szakirodalmi eredmények hasznosításán túl mindegyik szerző első-sorban az eredeti források felhasználását, tényszerű nyomonkövetését és idézését tartotta lényegesnek. Ez tartalmi szempontból némi meghatározottságot ad az egyes köteteknek, olyat, aminek szerkezeti következményei vannak. Nevezetesen, valamennyi szerző vázolja „hősének” életútját s eközben szembesíti az adott kor fontos problémáival, aláhúzzák a létrehozott művek jelentőségét az irodalom fejlődése szempontjából, s szűkreszabott lehetőségek között elemzik-magyarázzák a fontosabb alkotásokat. Meg kell azt is jegyezni, hogy vannak kötetek, amelyeknek szerzői nem kívánnak mindenben igazodni az irodalomtudományhoz. Földes Anna például több helyütt kiemelte, hogy a pontos és valóság-hű életút nyomonkövetése irodalomtörténészek feladata: „De ez már (a szülőhely körüli vizsgálódás – L. A.) az igazi, az irodalomtudomány pecsétjével ellátott életrajzhoz tartozik”. Természetes, hogy az ilyen jellegű művek jobban kötődnek az önéletírásokhoz, ragaszkodnak az írók, költők által fontosnak tartott dolgokhoz, de az – úgy vélem – nem lehet vitakérdés, hogy a tény, mindenütt tény.

Határozott és több kötetben megvalósított szándéka a szerzőknek, hogy az *Igy élt* . . . keretében jellemrajzot adjanak. Ez Petőfi pályaképeben sikerült a legjobban. Fekete Sándor olvasóinak követendő példát kínál: „Ez az élet nemzeti történelmünk része, annak egyik legszebb emberi teljesítménye: a forradalmár küzdelmeinek örök mintája. Tanulni belőle – minden új nemzedék kötelessége . . .” Hasonló célokkal bocsátotta útra *Kazinczy* életrajzát Z. Szabó László: „Hitét és elszánt-ságát, szenvedélyét és lobogását kell példának tekintenünk.”

Ennek megfelelően kapott nagy hangsúlyt a képi szemléltetés. Az egyes könyvek negyede-harmada illusztráció, illetve fénykép. A képanyag általában kifejezően válogatott, hozzájárult az alkotók alaposabb, az egyes korok áttekinthetőbb és mélyebb megismeréséhez. Szükséges viszont azt is megjegyezni, hogy sok esetben *tényszerűen* hibás a képalírás. A *Vörösmarty* kötet 17. oldalán a képszöveg a költő lakóházáról beszél, holott Bertók azt írja: „a házat többször átépítették. Talán azzal (. . .) a külsővel, amilyenek Vörösmarty *Minden Munkái* 1847-es kiadásának címlapján láthatjuk.” A *Kazinczy*-kötet 197. oldalán a kép melletti mondat szerint testőrtiszt látható, valójában egy főnemes jobbágyok körében stb.

Az eddig megjelent darabok alapján mondhatjuk, hogy lassan körvonalazódik egy népszerű magyar költészettörténet (Zrinyi, Csokonai, Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Arany), s e tekintetben még külön figyelmet érdemel, hogy két életrajz írója – költő, kiknek érzékenysége és átélő képessége kitűnően kiegészíti az életrajzírás „kötelező” szabályait. Keresztúry Dezső a legszebb erényeket megcsillantó esszévé nemesítette a biográfiát, példamutatóan szép elemzéseket ad, eszmeileg mélyülő utat összegez, kiindulván abból, hogy aki tudni akarja, miként élt *Arany János*, olvassa el műveit! Arany életműve – maga mondja – nem egész, „töredék”. A látszat szerint ebből következően hiányzik belőle az egyértelmű teljesség és folytonosság, ami jellemzi Petőfi vagy Ady művészetét. A szerző megfogalmazása szerint: „Elsorvadt benne a kockázatot minden áron vállaló merészség, a küldetés megszállottsága vagy a céltudat, amely szerepet formál, és pályát épít.” De – folytatódik ellentétes kötőszóval a gondolatmenet, mintegy jelezve, hogy vita, érvelés, cáfolat meg bizonyítás az író módszere. Elsősorban nem az évszázados tévképzetekkel szembenézve, hanem Arany eredeti szándékainak és eredményeinek kölcsönhatását föltárva bizonyítja, hogy miért, miként lehetett a költői realizmus egyik legnagyobb alkotója.

A sorozat célkitűzéseit egyértelműen *Petőfi Sándor* életrajzában sikerült megvalósítani. Fekete Sándor személyében – túlzás nélkül állítható – kitűnő biográfusa van a költőnek. A szerző megtalálta a legmegfelelőbb hangot és módszert, hogy Petőfi életét ne csábító látványosságok, s ne hevületek révén közelítse, hanem a tények új szempontú átvilágításával. Könyvében szépen harmonizálnak a tettek és magatartásformák a korosztálynak megfelelő szinten előadott elvi eszmei alapokkal. A tényyszerűség, a dokumentumok, levelek tanúságainak felhasználása az érdekesség és olvasmányosság mellett a korabeli helyzet ábrázolásának hitelességét eredményezte (nemcsak itt, hanem mindegyik kötetben). Március 15-ike egyike a fiatalság körében szívet dobogtató napoknak. Sokszor és sokféle módon szóltak már róla, s mégis, Feketének ezeken túli feszültséget és újszerűséget sikerült adnia. Arra helyezte a hangsúlyt, hogy Petőfi és társai *veszéllyel* néztek szembe azon a napon, úgy, hogy tudatában voltak tetteik lehetséges következményeinek. Miért fontos ez? Mert ekként a nap nem „diákfelvonuláshoz” hasonlít, s nem tűnhet egy „kicsit nagyobb méretű majálisnak”, amilyenné „történelmi” emlékezetünk tette. Nagyon fontos, hogy „a tett következményeitől való félelem legyőzésének” belső vonását odarajzolta Petőfi arcképére, pontosabban letisztította e jegyet a rárakódott feledéstől. „Talán még az eszméit megpecsételő halálnál is csodálatraméltóbb, hogy békés mindennapjaiban követni tudja a *Ha férfi vagy légy férfi*... erkölcsi parancsát” – írja, valamint azt is, hogy

mennyire könyörtelen volt önmagával és barátaival szemben az elvek megtartása tekintetében. A világgép alakítás és az ezért folytatott küzdelem csaknem plasztikusan jelenik meg a könyv lapjain; Fekete az ítélkező költő-forradalmár alakját a küzdő ember megmutatásával tette igazán elevenné. Meggyőzően, olvasmányos stílusban.

A máig ható értékek számbavétele volt Tüskés Tibor célja is. *Zrinyi* nagyságát két oldalról mutatja meg: amit tett és mit nem tett aspektusából. Nem csupán azért érdekes ez, mert ekként „többoldalú” Zrinyi-képet rajzolhat. Fontosabb, hogy Tüskés nézőpontjából a *cselekvő* ember látszik legjobban. A Zrinyiben állandóan munkáló tettvágy s az erre sarkalló érzések nyomkövetése és szemléletessé tétele adja a könyv egyik értékelhető vonását.

A példaként felmutatott, a mindenkori jelen viszonyaihoz idomított Zrinyi-ábrázolásokat az irodalomtörténet számon tart Ányos Pál óta. Tüskés jól választott dokumentumokkal illusztrálja, miként ér napjainkig a poéta és államférfi és katona szellemi hatása. De jól tudja, hogy a példaadóra helyezett hangsúly eszményítést eredményezhet, rejtve maradhat így az érző, a világ változásaira érzékenyen reagáló és aszerint tevékenykedő ember. Kiemeli az író, hogy Zrinyi a „népek, nemzetek testvéri összetartozását” hirdette. E korszerű öröksége akkor válik igazán szembetűnővé, ha elgondolkozunk azon, amit az író feltételez: ha Zrinyi Velencében vagy Párizsban él, és olaszul, franciául beszél, „ma talán a világirodalom nagy alkotóival egy sorban emlegetik.” Kétségkívül, Zrinyi írhatott volna horvátul, olaszul, latinul, németül – de művei magyarul születtek. A miértre magyarázatot a kor és az életút felidézése tartalmaz. A biográfiának vannak homályosabb pontjai (a történelmi helyzet megoldásának feltétlen kényszere nem kapott elegendő teret, s a barokk vallásosság Zrinyije sem), de a világgép ellentmondásos egysége megfelelően kiemelt, hogy a költőnél „az ész és az indulat erői, a súlyos, komor érzések és a nagyratörő vágyak egyensúlyban vannak.”

Mindegyik kötet tartalmazértékűt, de néhányánál felvetődik a kérdés, milyen dokumentumok, adatok alapján írt a szerző? Lengyel Dénes *Jókai* Mórról készített könyvében természetesen nem törekedett arra, hogy új kutatási eredmények szerint vázolja a „nagy mesélő” pályaképét. A sorozat jellegéhez alkalmazkodva „beszéli el” Jókai élettörténetét, olykor visszafogottan, elhallgatva mindazt, amire nem véli elég érettnek a fiatal olvasókat. A biográfus némi anekdotázó hajlammal gyűjtötte egybe az író ifjú éveinek mulatságos eseteit, de ezeknél érdekesebbek a valóságos tények. Lengyel Dénes pl. Jókai 1863-as rabságának „komfortját” Laborfalvy Róza érdemeinek tudja: „végigjárta az összes hatóságokat és addig könyörgött, hogy szinte

csodát tett: összkomfortos börtönt teremtett urának.” Nagy Miklós szerint az író népszerűsége és a nagy tragika hírneve együtt sem nyomott annyit a latban, mint a „büntárs” Zichy Nándor befolyásos rokonsága: „nem lehetett a gróffal kesztyűs kézzel bánni, ha nem mérnek a rabtársnak is hasonló mértékkel.” Eltérően indokolja továbbá a két szerző Jóikáieki visszavonult életét Laborfalvy Róza hajlott korában, s másként írnak az özvegy író helyzetéről a Feszty családdal közös házban. Nem pályaképet meghatározó eltérések ezek, de – tekintetbe véve, hogy mindkét szerző kitűnően jártas a forrásokban – elgondolkoztatók, hiszen itt a *tények különbözőségéről* van szó.

Más kötetekben – mint a Bertók László által írottakban *Csokonai, Vörösmarty* – a tények hiányait átélés hidalja át. Az elismerésre hiába váró, megalázó helyzetek sorába kényszerülő és olykor gyengének mutatkozó Csokonait ábrázolva sehol nem feleli, hogy korának „egyik legmodernebb emberét és legnagyobb magyar költőjét” a neki megfelelő mértékkel lehet csak mérni. Ebből következett, hogy biográfiájában a személyiség belső jegyeire és az életút egyedi történetére figyelt, kevesebb teret szentelve az összehasonlításoknak vagy párhuzamos művelődéstörténeti jelenségek felvázolásának. A Csokonai-kutatás a második centenáriumon nagyot lendült, de eredményei nyilván nem kerülhettek Bertók könyvébe. Azt mégis meg kell jegyezni, hogy feltétlenül tágitania kellett volna vizsgálódásai körét a Vitéz Mihályt ért szellemi hatások, valamint a műfordítások irányába. A kétszáz év előtti poéta kivételes adottságai e téren méginkább szembetűnnek, mert a hozzá eljutó hatásokból azonnal ki tudta emelni a lényegeset, azt, ami harmonizált szándékaival, színesítette eszközeit, tágitotta és emberközponttá tette szemléletét. Ezekről nincs ugyan szó, de az egyértelmű, hogy Bertók azonosulni tudott a költői hittel, ami Csokonait az országon végigvitte. Sikerült érzékletessé tennie azt a lankadatlan bizodalmat, megújuló tettvágyat, amivel Vitéz verseinek kiadását intézte. Könyvének ezek a vonásai, valamint magyarózó kommentárjai mutatják, hogy Bertók a Csokonaiban megtestesülő *költő-sors* jegyeit tette hangsúlyossá olvasói számára.

Második sorozatbeli kötetének „hőse”, Vörösmarty Mihály olyan viszonyrendszerben élt és alkotott, amely nem csupán egyéni sorsában, de a hazáéban is változásoktól volt terhes. Bertók ennek rajzában jó történeti érzékről tesz bizonyosságot, szépen követi annak az útnak az állomásait, hogy a költő miként lesz felleljáró „műzsafiból” országos jelentőségű eszmék és tervek „szócsövévé”. Kiemeli annak jelentőségét is, hogy a romantika európai stílusirányzata mennyivel nagyobb, mondhatni döntő szerepet játszott a magyarság sorsában, mint a nyugati nemzetek irodalmában. E ponton – bár nem részletekbe menően –

szólt arról, miként módosult a romantika tartalma, hogyan telítődött meg a nemzeti hivatástudat, az öneszmélés, saját hangra találás jegyeivel. Regisztrálja sokrétű kapcsolatát a kor vezető politikusaival, s egyben azt is megmutatja, miként alakultak verssé a vezéreszmék. Súlyának megfelelően ismerteti azt a szerepkört, amit Vörösmarty a nemzeti szellemi élet intézményes kereteinek – Magyar Tudós Társaság, folyóiratok, Kisfaludy Társaság, színház – megszervezésében és föllendítésében vállalt. S természetesen azt is, hogy „triásza” miként irányította a magyar irodalmi és színházi életet mintegy másfél évtizeden át, és mily nagy lélekre valló módon vonult vissza az újabb generáció fellépte után. A kitekintések a kor fontos eseményeire, a történelmi csomópontokra természetszerűleg egyszerűsített formában történnek, inkább csak jelzésére szorítkoznak a reformkori pezsgésnek, de a szerző ezzel teremtette meg az alapot annak bemutatásához, hogy a költő „együtt élt” korával. A kapcsolatrendszer rajza annál inkább fontos, mert ekként *egységében* láthatja az olvasó a műveket és az ihlető közeget. A művek mellett gyakran idéz levelekből, kortársi visszaemlékezésekből és egyéb dokumentumokból. Vörösmarty nagyságának egyik kritériumát a források nyomán abban látja, hogy „együtt lélegzett korával, a néppel, a hazával, az emberiséggel!”

A Vörösmartyról szóló könyvben a történetiség, Z. Szabó László *Kazinczy*ról írott biográfiájában a stíluseszmény és ízlés problémája jelentkezett összetetten. A „fentebb stíl” viszonylag elkoptatott fordulata erről nem sokat árul el, sőt, bizonyos értelemben hibás iránymutatást adhat. A klasszicizáló ízlés Kazinczynál és kortársainál összefügg egyfajta érzelmességgel, az antikvitás idézése idilli és elvont költészetben jelenik meg. Következésképpen a „fentebb stíl” nem egynemű jelenség, nem lehet határozott ars poeticához kapcsolni, annál kevésbé, mert benne a kor uralkodó ízlésirányai futnak össze. Így Kazinczynál sem lehet szó egyöntetűségről. Írásaiban nagy számban le lehet emelkedetten érzékeny jegyek, amelyek azt erősítik, hogy összetett stíluseszményt hirdet, előtérbe helyezvén a művészi kidolgozás „mesteri” tökélyét. Az ismert goethei mondat („Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da”) alapján van némi létjogosultsága annak, hogy – miként a szerző említi – az „arisztokratizmus gögjét” érezhessük teoretikus szándékú írásaiból és leveleiből. Ez – bizonyos mértékig érthetően – kevesebb teret kapott a könyvben, de meg kell jegyeznünk, hogy erre történő utalások nélkül szimplifikálódik a tény, hogy Kazinczy a kifejezés korszerűségéért, hajlékony eleganciájáért folytatott küzdelme végül is kifejezője egy a korhoz viszonyított modernbb életvitelnek, műveltségnek és gondolkodásnak. Ha erről kevesebb szó esik, akkor nem lehet eléggé megalapozott a konklúzió, amely szerint

ízlésnemesítő szorgoskodása összefügg egyéniségének felvilágosodott karakterével, európai látókörével és – ezeken túl – irodalmunkért folytatott harcával. Az ebbéli tevékenység Kazinczynál episztolákon, leveleken és személyes barátkozásokban át konkretizálódott. Rengeteg kapcsolatot épített, amelyek közül néhányról nem a tényleges helyzetnek megfelelően ítélik a szerző. Idézzük a Csokonaihoz fűződő kontaktus lényegét: „Kettejük között nem volt szoros barátság, csupán alkotói kapcsolat.” A mondat tényei elfogadhatók, de a „csupán” degradálja Kazinczy segítségét, illetve a másik oldalról azt, amit Csokonai köszönhet neki. Ez tekintettel a sorozat olvasóira, hibának minősül. Mert ismeretek hiányában nem láthatják világosan, hogy az „alkotói kapcsolat”, tanács, iránymutatás a fiatal poétának több, mintha lelken-dezve „Barátom”-nak nevezik.

A sorozat egyik-másik darabjában erősen kísért az idealizálás és a stilizálás veszélye. A Csokonairól szóló kötet egyes pontjain észlelhető volt ez, de Bertókot „igazságosztó” szándéka megóvta attól, hogy a realitások fölé emelje „hősét”. A *Puskin*ről szóló könyvben viszont szinte lapról lapra érezhető, hogy Gessen a romantikus zsenitudat alapján írt (megjegyzendő, hogy ez fordításkötet és az idegennyelvű gondolkodásmód szó szerinti átültetése is oka annak, hogy az életrajz túlságosan emelkedetté vált). A biográfus annak bizonyítására törekszik, hogy a kivételes képességű ember szinte születése pillanatától élethivatására készül, s ennek megfelelően minden esemény, minden történet az *utóbb* elért eredményekből kap sajátos (de a realitásnak nem mindenütt helytálló) megvilágítást. Nyilvánvaló, hogy a kamaszos szembeszegülésben, érzékeny igazságvágyban, összetett belső, pszichés jellemzők legalább annyira meghatározóak voltak, mint a francia forradalom Pétervárra érkező eszméi. A megközelítési módból is következik, hogy Puskin életének anekdotikus mozzanatai kerülnek előtérbe, olyanokra, hogy ezáltal sokhelyütt szegényedik a mindennapok cselekvő emberének képe. Ugyanakkor a részletekben Gessen pontosan és tárgy-szerűen követi a pálya alakulását, s érdekes, gazdag ismeretanyagot tár az olvasók elé. Könyvének külön értéke az a száznál több eredeti kép, amelyek kitűnő bepillantást adnak a múlt század eleji orosz életmódba, társadalmi viszonyokba.

Az írói, költői életút rajzolatában gyakori eszköz az *ellentétezés*, amely végül is jó lehetőség az érvek ütköztetéséhez, a fejlődés, előbbrelépés mozgató rugóinak láttatásához. Egy-egy pálya tényei serkentetik használatát, hiszen példának okáért a még alkalmazkodni tudó Vörösmarty is összeütközésbe kerül a székesfehérvári gimnázium tanáraival, Kazinczy tanárai ellenére jutott el az ismeretek fontosságának megértéséhez, s a líceumban Puskin is szembeszegült oktatóival. További és

hasonló tények kiemelése helyett az ebből következő szemléleti össze-
tevéőkire kell irányítani a figyelmet. Az összeütközések tényének sarkítá-
sából eredően a szerzők feltételezik, hogy a pedagógusoknak fel kellett
volna fedezni és istápolniok kellett volna a tehetségeket, előjogokat,
kedvezményeket biztosítani. Az ilyen megfogalmazásokban újra éled a
hajdani irodalomtörténetírás egyik – ma már – tévesnek minősülő
szemléleti pontja, a *visszakövetkeztetés*. Nem arról van szó, hogy a
jelenkori álláspont visszavetítése bármelyik kötetben domináló lenne,
de néhányban kísért a veszélye. Ezt elkerülendő helyes az az álláspont,
amit Földes Anna képviselt, aki munkája során Móra szavait tartotta
irányadónak: „Nem vagyok csillag, csak rőzsetűz, de az, amíg ég mele-
get tud adni az egyszerű embereknek.”

*

A sorozat még nyitott, de az eddig megjelent biográfiák sikere
bizonyítja, hogy van (közönség)igény az életrajzok iránt. A kettős
követelmény (irodalomtudományi és olvasói) szükségképpen érezteti
hatását. A szerzők élnek népszerűsítő eszközökkel, egyszerűsítéssel,
olykor – mint láttuk – megkérdőjelezhetően szólnak jelenségekről,
felhasználva ugyanakkor (néhol hivatkozással) az irodalomtudomány
eredményeit. Mindezzel együtt az a *szemléletformáló hatás* értékelendő
magasra, amelyet különböző úton-módon (egyes esetekben vitatha-
tóan), de végül is elérnek a kötetek.

LACZKÓ ANDRÁS